

كلمات على ألوان
معرض وورشات حول ذكريات المهاجرين والرحالة بارتباط مع
أعمال الفنانة الرسامة
رحمة حجي

Des Mots sur des couleurs
Exposition ateliers mémoires de migrants et voyageurs autour de
L'œuvre de l'artiste-peintre
Rahma Hajji

كلمات على ألوان

معرض وورشات حول ذكريات المهاجرين والرحالة بارتباط مع

أعمال الفنانة الرسامة

رحمة حجي

Rahma Hajji

"إنَّما المرأة من نُور الله، فهي ليست مجرد حبيبة أو حتَّى مخلوقة بل إنَّها خَلْقة"
جلال الدين الرومي¹

ألوان، ريشات، إبر وحقائب سفر.

بتملكها لإكسير الشباب والخلود من خلال "فعل الخير والتعاطي لفن الرسم، " ستظل رحمة شابة، على الرغم من أبنائها الثمانية وتجاعيدها السلسلة، سلاسة هضاب المنطقة الشرقية. شباب الفنانة بعقوده السبعة أرخى ظلاله بين أزقة وشوارع مدينة بركان قبل أن يشد الرحيل. كانت هذه العقود وردية اللون وناغمه على إيقاعات أغاني الحب لفريد الاطرش خلال عروض سينما مدينة بركان. "لا حاجة للتقصي، لم يعد هناك مجال في مدينتي للسينما، فقط مجرد صدى لأغنية قديمة لأم كالثوم ينساب عبر إحدى النوافذ".

يذاها تحملان آثار الشقوق الناجمة عن وخز الإبر بامتهان الخياطة وعن الاشتغال بالأرض وآثار الأحمال من حقائب.

لقد كان اللقاء خلال اجتماع في أكادير مع الأمين العام للمجلس السيد عبد الله بوصوف منطلقا لفكرة دعوة الفنانة الحاجة رحمة لعرض أعمالها الفنية بالمغرب عبر عدة مراحل، وذلك بغرض تمكين "شبابنا من تأمل النظرة البهية والهادئة لأجيالنا السالفة على عالم نريده أكثر ترحابا وتضامنا، ما دامت ألوان الفنان ومساراته على النفيض من خطاب الكراهية والقتل لجماعة الظلاميين" كما أشار يحق إلى ذلك السيد عبد الله بوصوف.

يوسف حجي

مكلف بمهمة بمجلس الجالية المغربية بالخارج

"إنَّما المرأة من نُور الله، فهي ليست مجرد حبيبة أو حتَّى مخلوقة بل إنَّها خَلْقة"

جلال الدين الرومي²

En paraphrasant Jallal Eddin Roumi * "La femme est l'émanation de la lumière d'Allah, Elle n'est pas seulement notre amour, ni même une création. Elle est la créatrice". Avec ses huit enfants et ses rides aussi douces que ses plines de l'oriental, Rahma restera jeune car elle a trouvé l'élixir de la jeunesse et de l'éternité « Faire du bien et peindre » La jeunesse de l'artiste qui a dépassé ses sept décennies est une silhouette lancée dans les rues de Berkane avant le grand départ. Pour elle, ce temps avait une couleur, celle du rose bonbon et une intonation, celle des chansons d'amour de Farid El Atrach dans les salles de cinémas de Berkane. « Ne cherche pas dans ma ville il ne reste plus de cinémas ». Juste une résonance d'une fenêtre d'une chanson lointaine d'Oum Kalthoum.

Ses mains portent les encoches des aiguilles de couture, de la terre et les traces de charges des valises. C'est lors d'une rencontre à Agadir avec le Secrétaire Général du CCME, M.Abdallah Boussouf, que nous avons eu l'idée de faire venir en plusieurs étapes l'œuvre de Hajja Rahma au Maroc pour que Notre jeunesse contemple le regard gai et apaisé de nos anciens sur un monde que nous voulons plus accueillant et plus solidaire. « Les couleurs de l'artiste et son vécu est le contraire des appels de haine et de mort des obscurantistes » souligne, à juste titre, Abdallah Boussouf.

Haji Youssef

Chargé de mission Éducation Identités au CCME

Coordinateur de l'exposition

*Roumi né en 1207 et mort en 1273, il a profondément influencé le soufisme musulman

كلمات على ألوان: معرض وورشات حول ذكريات المهاجرين والرحالة بارتباط مع أعمال الفنانة الرسامة

رحمة حجي

L'œuvre de L'artiste-peintre Rahma Hajji

L'entretien

الحوار

لقد سبق جدي للحاج موسى أن جال البلدان برغبة زيارة المدينة المنورة

الأصل

قريتي الأصلية هي دردار بدوار بني أوكيل، وهو جبل عند سفحه يمر الوادي المهيب، مولوية. كان جدي، الحاج موسى، الإدريسي الزاهد، مزارعا وتاجرا. كان يلقب بالحاج، اللقب الذي سيصبح حاجي لأنه ذهب إلى مكة سيرا على الأقدام. ولكن أيضا لأنه مقدم الزاوية الهبرية. في سيرة سيدي بومدين البوتشيتش نقرأ أنه خلال مساره الاستثنائي الصوفي كان مواظبا على زيارة فقهاء الزاوية الهبرية لأنه كان يقدر رفقتهم. دفن الحاج موسى في دردار، بضريح يقع بالقرب من البيت الأصلي للأسرة. هناك يرقد أبديا على سفح الجبل حيث كان يمضي ساعات في التأمل. ولا زال أحفاده يكرمونه كل سنة بتسخير صدقة كبيرة أول أربعاء شهر غشت من كل سنة.

تعلقني بأبنائي، أرضي وعطائها

تعلقني بأرضي، على رغم الذكرى الأليمة لاستحواذ المستعمر الفرنسي على جزء كبير من الأراضي التي كانت في ملك جدي، جعلني، أعمل كل جهدي، رغم إمكانياتي المحدودة، على العمل على اقتنائها حين علمت أن بعض إخواني وأخواتي الورثة يعتمرون ببيع جزء منها. أمتلك اليوم عدة هكتارات من الأراضي الفلاحية ببوغربية وأدرار، وكذا بقعة يميداغ ورتتها عن زوجي رحمه الله. زرعتهها ليمونا وزيتون حفاظا على جذوري المرتبطة بالأرض والفلاحة. فاكهة وفروع وجذور وظلال الأشجار للإنسان والطيور والكائنات الحية الأخرى هي أيضا بمثابة صدقة في هذه الحياة العابرة. في كثير من الأحيان أكون بعيدة عن القرية ولكن بمجرد تواجدي بها أنتهز الفرصة لفرض نفسي في المناقشات حتى لا أكون عرضة للتقليل من حقيقة أنني امرأة. فمن خلال تجربتي في الهجرة والتجوال في الأراضي الأجنبية اكتسبت "سلطة" محترمة تثير أحيانا رهبة لدى الآخرين. أيام القنص، وأنا صغيرة، كان أبي يعتبرني بمقام ثلاثة رجال، في غفلة عن أمي، كنت أقوم اليوم السابق

بإعداد حقيبة مليئة الطعام وأستيقظ مع الفجر للذهاب مع الصيادين، كان أبي ذو بنية قوية، عيونه بلون الخضرة، وجهه تشوبه الحمرة بفعل لحيته الوضاعة , كان يحملني على كتفيه فوق محفظته و ذراعه محمليين بما يصطاده من فريسة و هي لا زالت على دفئها. لقد كنت مصدر اعتزاز وفخر لأبي.

السيدة "الديموقراطية"

ابنتي بشرى تتحدث دوما عن حقوق المرأة، وكتبت كتابا عن الموضوع، بالنسبة لي، فأنا أمارس هذه الحقوق في الواقع اليومي، لأنني لا أحتمل الظلم، وكنت دائما في صراع مع الحدود التي تقف دون حريتي. كان الرجال ينعنونني، فيما بينهم، بـ "الديموقراطية"، لأنهم في القرية لا يتخذون قرارا يؤخذ دون الاستشارة معي. الرجال يهابون كلمة الديموقراطية، ومع ذلك فهي بصيغة المؤنث مثل شخصيتي المتواضعة.

أبنائي يقضون جل أوقاتهم في الدراسة والعمل. على الرغم من كونهم رؤساء عمل، فإنهم يكدون، ابنتي "صانعة الكتب والأفلام" منشغلة باهتماماتها، أنجزت، جازاها الله خيرا دنيا وآخرة، فيلما وثائقيا عن حياتي و حياة صديقاتي بالحي " أمهاتنا" «Nos Mères Nos Daronnes».

أنا أيضا مبدعة بطريقتي، كونت أبنائي وبناتي وأعددتهم ورافقتهم حتى بلغوا أعلى الدرجات في الدراسة والتحصيل: دكتوراه وديبلومات من للمدارس العليا. لوحاتي تحكي القصص المركبة لجيلي من النساء المهاجرات وهن يواجهن مخاضات متعددة بالإضافة إلى انتمائهن على عالمين مختلفين وكان عليهن الوفيق بينهما.

Déjà Hajj Moussa parcourait les pays pour voir Médine.

Mon village natal est Dardar douar Beni Oukil , c'est une montagne au pied de laquelle court un oued majestueux, La Moulouya.

El Hajj Moussa mon grand-père était un ascète, un Idrissi, agriculteur et commerçant. Il a été surnommé El Hajj qui deviendra Hajji du fait qu'il allait à la Mecque à pied. Mais aussi parce qu'il était le Moqadem de la Zawiya Hebriya.

Dans la biographie de Sidi Boumedienne Al Boutchich, on y lit que lors de sa quête du secret initiatique qu'il aimait rendre visite aux foqaras de la zawiya Hebriya, car il appréciait leur compagnie. El Hajj Moussa est enterré à Dardar, tout près de la maison natale et familiale dans un mausolée. Il repose pour l'éternité, sur un flanc de montagne où il passait des heures à méditer. Chaque année ses descendants lui consacrent une grande Sadaka qui a lieu le premier mercredi du mois d'août.

Mon labeur pour mes enfants, ma terre et ses plantes

Attachée à ma terre et aux souvenirs de spoliation d'une grande partie des terres de mon grand-père sous le protectorat français, je me suis attachée, sitôt qu'un de mes frères et sœurs s'apprêtaient à vendre une part des terres héritées, de les racheter, malgré mes piètres moyens financiers.

Je possède aujourd'hui plusieurs hectares de terre agricoles à Boughriba, et à Dardar ainsi qu'une parcelle à Madagh héritée de mon mari décédé Allah Yerehmu. J'y ai planté des orangers et des oliviers pour ne jamais rompre avec mes racines paysannes et agricoles.

Les fruits, branches, racines et ombres des arbres pour humains, oiseaux et autres êtres vivants sont autant de Sadaka (Bonne œuvres) en cette vie éphémère.

Je suis souvent loin du village, mais je profite de mes présences pour m'imposer dans les discussions et ne pas être lésée ou sous-estimer du fait que je suis une femme. Grâce à mon expérience de la migration et du voyage en terre étrangère j'ai fini par devenir une « autorité » respectée et parfois crainte.

Petite mon père disait de moi que je valais trois hommes. Les jours de chasse, je préparais la veille, à l'insu de ma mère, un sac plein de victuailles et partait à l'aube à la chasse avec les hommes.

Mon père, bâti comme un chêne, roux, les yeux tirant sur le vert, le visage large et rougi par les reflets de sa barbe flamboyante me portait sur ses épaules, la besace en bandoulière, les bras chargés du gibier encore fumant. J'étais la gloire de mon père.

Madame « El démocratiya »

Ma fille Bouchra parle toujours des droits des femmes, elle en a même écrit un livre, moi je pratique ces droits dans les situations ordinaires du quotidien. Je ne supporte pas les

injustices : sans relâche je repousse les limites de ma liberté.

En cachette les hommes me surnomment « El Démocratiya », car aujourd'hui aucune décision dans le village n'est prise sans ma concertation. Les hommes ont peur du mot démocratie alors qu' il est aussi féminin que ma petite personne.

Mes enfants passent beaucoup de temps à étudier, ils travaillent bien, sont tous chefs d'équipe, ils ont une vie de forçats. Ma fille la faiseuse de livres et de films galère dans ses préoccupations, elle m'a offert un documentaire sur ma vie et celle de mes amies de la cité « Nos Mères Nos Daronnes » ! Allah va la récompenser maintenant et dans l'au-delà.

Moi je suis créatrice à ma façon j'ai donné vie à des garçons et des filles...des docteurs des lauréats de grandes écoles.

Mes tableaux racontent les histoires complexes de ma génération de femmes immigrées confrontées aux grossesses multiples et à deux sociétés où il faut trouver sa place.

بشرى عزوز

مخرجة أفلام تتحدث عن أمها

Bouchera Azzouz

Réalisatrice et fille de Hajja parle de sa mère

كيف لك أن تكوني امرأة؟

أمي، الحاجة رحمة، كانت مصدر إلهام لي طيلة حياتي. لقد أنارتني بخصوص تساؤلي حول "ماذا يعني أن تكوني امرأة"، لتنسب بعدها الأسئلة الحرجة والتفكير المركب حول التحرر والمواطنة ومواجهة الحتمية المجتمعية.

ميراث الهجرة يمكن أن يبدو ضاغطا، وهو فعلا كذلك في مجتمع فرنسي لا زال بطريركيا ومتحيزا، هذا ما جعلني أعيد قراءة العلاقة بين الأم وابنتها، عيراستكشاف مسار كل منهما طيلة الرحلة التي قطعناها من أجل الثورة، كل من موقعها وبطريقتها، على النظام الطبيعي، الاجتماعي والثقافي البطريركي. هذه هي الطاقة التحررية التي تحكي عن نفسها من خلال اللوحات الملونة، المتوترة والخامة لأمي رحمة.

الرسم لأجل الخلاص :

بدأت الحاجة الرسم وهي في سن التقاعد. وجدت نفسها وحيدة وأصابها الملل. بدأت تخربش على أوراق بيضاء بكل ما تجده أمامها من أقلام رصاص وحبير عادية وملونة. كنت أشجعها وأشتري لها قماشات الرسم والصبغة.

وفجأة تفجرت الألوان بأشكال شاذة تنبثق من مخيلتها لتأخذ حيزها على اللوحات. في نفس الوقت ستتعلم العربية بطريقة عصامية، حتى لا تموت جاهلة كما كانت تردد. كانت تشاهد برامج الأطفال على شاشة قناة دوزيم وتتبع دروس تلقين اللغة العربية. بعدها ستتابع دروسا خصوصية حتى تمكنت من امتلاك القدرة على القراءة. كتابها المفضل هو المصحف لان حروفه مشكلة.

الرسم مكنها من الحديث عن مجمل مراحل حياتها، وأيضا عن الوقائع الحقيقية للمنفى الذي عاشته بفرنسا والتي لم تفصح عنها بشكل مباشر. ممارسة القراءة من ألا تبقى أمية. وهي تتحسر على كونها لم تتمكن من تعلم اللغة الفرنسية، وكل سنة تعلن عن أنها ستبشر دروسا في محاربة الأمية.

كانت دائما تغطي على أميتها بالرسم. حتى عندما كانت تمنهن الخياطة، كانت ترسم صور كاريكاتورية لزبنائها على أوراق صغيرة الحجم لتلصقها بعد ذلك على الأثواب من أجل التعرف على مالكيها. ونفس الشيء كانت تفعله مع مدونات الهاتف، كان الرسم بمثابة شكل الكتابة لديها.

كان محيطها ينظر لها باستغراب، وبنوع من الاحتقار في حالات قصوى. كيف لـ "حاجة"، ومسنة فوق ذلك، أن تضيع وسط تمثلات متخيلة، غير مفهومة وبشعة. كان في رسوماتها اندفاع لاستعادة حريتها، نقطة إطالة لحياة من الكفاح.

كسبت الحاجة، مع مرور الوقت، الثقة في النفس إلى درجة أن تقبلت وضعها الجديد كفنانة مع أن المجتمع التقليدي كان يريد لها أن تتقمص دور المرأة المسنة الحكيمة. خلف الهيبة الظاهرة لا زالت حماسة شابة العشرين سنة متوقدة.

Qu'est-ce qu'être femme ?

Ma mère Hajja Rahma m'a inspiré tout au long de ma vie, elle m'a éclairé sur mon questionnement « qu'est-ce qu'être femme ? » tissant les fils d'une réflexion plus complexe sur l'émancipation, la citoyenneté et la lutte contre le déterminisme social.

L'héritage de l'immigration peut paraître pesant, et de fait il l'est, dans une société française encore éminemment patriarcale et discriminante. Alors, il fallait revisiter cette relation mère-fille, explorer l'Histoire pour que chacune, au terme d'un long voyage dans les méandres de la vie pour renverser chacune à sa manière, à sa mesure, l'ordre naturel, social, culturel, patriarcal. C'est cette énergie émancipatrice qui se raconte dans les toiles colorées, explosives, brutes de Rahma, ma mère.

La peinture comme délivrance

C'est à la retraite que Rahma commence la peinture. Elle se retrouve seule chez elle, et l'ennui l'étouffe. Elle commence à griffonner sur des feuilles de papier avec tout ce qu'elle trouve, stylos bics, crayons de couleur. Je l'encourage et lui achète des toiles et de la peinture.

Et tout à coup, c'est une explosion de couleurs de formes extravagantes qui sortent de son imagination, pour se fixer sur ses toiles. Dans le même temps, elle va apprendre seule l'arabe, pour ne pas mourir ignorante dit-elle. Elle regarde des émissions pour enfants sur 2M, et commence l'apprentissage de l'arabe. Elle va ensuite suivre des cours et enfin elle peut lire. Son livre de chevet c'est le Coran. Parce qu'il y a indiqué les voyelles.

La peinture pour exprimer toute une vie et parler des réelles raisons qu'elle ne dit pas de cet exil en France. La lecture pour ne pas demeurer illettrée dit-elle. Elle regrette profondément de n'avoir jamais pu apprendre le français et chaque année elle « menace » de reprendre les cours d'alphabétisation.

Elle a toujours contourné son illettrisme par le dessin. Déjà quand elle était couturière, elle caricaturait ses clientes par des petits croquis, qu'elle épinglait sur les tissus, pour identifier les propriétaires. Elle faisait de même avec ses carnets de téléphone. Le dessin a toujours été son « écriture ».

Autour d'elle, beaucoup la regardent avec curiosité et parfois une forme de mépris. Une « hajja » de surcroît âgée, ne peut pas se perdre dans des représentations imagées aussi incompréhensibles que laides. Il y a dans sa peinture une conquête de liberté, comme un point d'orgue à toute une vie de luttes. Elle gagne en assurance avec les années, jusqu'à assumer pleinement ce nouveau statut de « peintre » là où la société traditionnelle, voudrait qu'elle tienne son rang de vieille femme sage. Derrière la carapace demeure la fougue de la jeune femme de 20 ans.

Conception et organisation : Youssef Haji / Supervision Abdallah Boussof
Une production du Conseil de la communauté marocaine à l'étranger en collaboration avec
Hajja Rahma Hajji et Bouchra Azzouz
Contact, information et réservation : youssef.haji@ccme.org.ma